

De pastor(ant) als theoloog.

De theologische kwaliteit van het pastorale gesprek

R.Ruard Ganzevoort

Published in: *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* 100/3 (2000), 114-123.

De predikant gaat met enige regelmaat op bezoek bij deze vereenzaamde vrouw. Vaak klaagt ze langdurig over haar levenslot. Meestal komen de gesprekken ook niet verder dan deze klacht, maar de predikant vindt dat hij haar niet in de kou mag laten staan. Langzamerhand rijst bij hem het besef dat deze eenzaamheid ten minste voor een deel het gevolg is van haar eigen houding. Ongenvild misschien, maar ze stelt zich zo op dat het andere mensen afstoot. Niet dat hij het haar echt kwalijk neemt. Hij vermoedt dat haar houding voortkomt uit haar ervaringen als kind. Hij weet echter niet hoe hij haar kan helpen om dat te doorbreken. Dat levert bij hen allebei de nodige frustraties op. Hij adviseert haar om hulp te zoeken bij een psycholoog, maar die adviezen slaat ze in de wind. Iets anders kan de predikant ook niet meer bedenken. Ten slotte schakelt hij een bezoektteam in om de last te spreiden en ervoor te zorgen dat ze in elk geval regelmatig bezoek blijft ontvangen.

De predikanten die bij een dergelijk gemeentelid op bezoek gaan zijn theologen. Ze hebben zes jaar of langer gestudeerd met de bedoeling toegerust te worden voor dergelijk werk. In de praktijk lijkt de schat aan theologische kennis nauwelijks relevant. Alsof iemand met aandelen en pinpasjes probeert handel te drijven in Siberië. De predikant van deze casus komt niet verder dan het volhouden van bezoekwerk - met de moed der wanhoop -, of het gemeentelid door te verwijzen naar deskundigen. De theologie is pijnlijk afwezig.

Toch bevat de casus belangrijke theologische thema's. Het gaat over vervreemding en verlangen, verantwoordelijkheid en noodlot, gedenken van de eigen historie en bekering, bevrijding, vernieuwing. In heel wat gevallen worden die thema's in het pastorale gesprek ook nog eens onder woorden gebracht in relatie met God. Hoe kan het dan dat theologisch geschoolde pastores daar zo weinig mee kunnen? Waar is het theologisch gereedschap van de pastor gebleven?

In dit artikel sluit ik aan bij discussies over de kloof tussen de theologische opleiding en de dagelijkse praktijk van het predikantschap, waarbij ik me beperk tot het pastoraat. Ik verken kort die kloof en enkele achterliggende ontwikkelingen, beschrijf daarna een andere blikrichting, en zoek ten slotte naar handvatten om de theologische kwaliteit van het pastorale gesprek te verdiepen. Ik rond af met een enkele implicatie voor de theologische opleiding.

DE KLOOF

De gebrekkige aansluiting van de theologische opleiding op de veelkleurige praktijk van het predikantschap geeft de laatste jaren met regelmaat stof tot schrijven ¹. In het vorige nummer van dit tijdschrift bijvoorbeeld heeft R. Nauta de teleurstellingen en verleidingen van het pastorale beroep verbonden aan een pleidooi voor vroomheid en visie als een positieve en weerbare invulling van religieus leiderschap ². Daarvoor is nodig een kritische hermeneutiek die aanstaande predikanten zich in de theologische opleiding eigen zouden moeten maken. Op dat punt bieden de opleidingen nog niet voldoende. Eerder had Nauta de huidige situatie beschreven onder de titel ‘Theologie als handicap’: ‘De akelige conclusie [...] moet zijn dat predikanten en pastores worden opgeleid tot een bedrijf dat door hen niet wordt gepraktiseerd, terwijl voor wat zij wel doen de nodige scholing wordt gemist’ ³.

Dit gesprek over de kloof tussen opleiding en beroepspraktijk kan makkelijk weerstanden oproepen. Immers, de betrokken docenten en verantwoordelijken voor het onderwijs zetten zich voortdurend in om studenten te leren wat volgens hen nodig is om later als predikant goed te kunnen functioneren. Soms wordt dat bepaald door idealen van een diepgaande klassieke studie. Vaak ook wordt het gedragen door de overtuiging dat de verschillende vakken van de theologische encyclopedie per definitie relevant zijn voor de praktijk. Exegese en bijbelse theologie, kerk- en dogmengeschiedenis, systematische theologie en ethiek, godsdienstwetenschap en praktische theologie, alle leveren zij basale kennis die voor de predikant in de praktijk onontbeerlijk is. Bovendien wordt in het onderwijs meer dan vroeger aandacht besteed aan praktijkvakken.

De kloof, zoals ik die zie, heeft dan ook niet zoveel te maken met de intenties van de onderwijsgeveenden. Eerder ligt het probleem in het gebrek aan integratie binnen de opleiding en in een vorm van lineair toepassingsdenken. Wat de integratie betreft: de verschillende theologische vakken worden vaak niet bij voorbaat op elkaar betrokken, maar pas achteraf. Dat moet dan gebeuren in stages of integratie-blokken, waar een tekort moet worden opgelost dat door de structuur van de opleiding zelf is opgeroepen. De onderwijsstructuur leidt vooral tot differentiatie, terwijl de praktijk van de predikant gekenmerkt is door complexe situaties waar alles met alles samenhangt, en waar dus een geïntegreerde benadering noodzakelijk is.

Met toepassingsdenken bedoel ik een - vaak impliciete - visie waarin het theologisch discours deductief is opgebouwd. Vanuit de bronnen (bedoeld zijn: de bijbelse en historische bronnen) wordt een theologische redenering geconstrueerd die vervolgens op de praktijk moet worden toegepast. Dit in zekere zin Schleiermacheriaanse dan wel Kuypertiaanse concept leidt ertoe dat de inhoud van de eigenlijke theologie gezocht wordt in Schrift en dogma; de praktische theologie wordt vooral applicatie. Binnen de praktische theologie is in de afgelopen decennia echter een belangrijke ontwikkeling waar te nemen die haaks staat op dit toepassingsdenken. In het verlengde van het afscheid van de term

-
- ¹. Naast bijdragen in dagbladen bijvoorbeeld essays in *Woord & Dienst* 29-04-2000; *Voorlopij* 32,3 (2000). Zie ook het themanummer *Praktische Theologie* 25,3 (1998): Knippenberg, T. van & Schilderman, H. (red.) *De pastor als theoloog. Over de betekenis van theologische theorie voor het pastoraal handelen*; Ven, J.A. van der, *Pastoraal perspectief. Vorming tot reflectief pastoraat*. Kampen, 2000.
 - ². Nauta, R., ‘Vroomheid en visie. Over praktijk en perspectieven van het pastorale beroep’ *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* 100,2 (2000), 51-63.
 - ³. Nauta, R., ‘Theologie als handicap’, *Praktische Theologie* 25,3 (1998), 281-290.

'ambtelijke vakken' werd de praxis niet langer gezien als slechts het toepassingsveld, maar als een eigen locus of bron voor de theologie-beoefening. In dat kader wordt - geïnspireerd door Henning Luther⁴ - ook gesproken over een 'wending naar het subject'. Mensen in kerk en samenleving zijn geen object voor de theologie, maar zelfstandige subjecten. Daarom mag men hen niet zien als 'louter ... adres of object van het bemiddelend handelen', aldus Van der Laan⁵.

Hoezeer deze visie in de theorie van de praktische theologie mag zijn doorgedrongen, ze staat in de opzet van de theologische opleiding bepaald niet centraal. Afgestudeerde theologen hebben geleerd om theologisch te reflecteren op bijbelteksten en dogmatische geschriften. Ze kunnen die - met meer of minder succes - omzetten in preken en andere uitingen van ambtelijk werk. Wat ze niet geleerd hebben is de theologische hermeneuse van de gelovige leefwereld van gemeenteleden en anderen met wie ze in contact komen, noch het tot stand brengen van een dialoog tussen deze leefwereld en andere teksten, bijvoorbeeld van de Schrift.

Vermoedelijk is er altijd een zekere kloof geweest tussen opleiding en praktijk. Of dat voldoende excuus is, laat ik in het midden. Het maakt het in elk geval zinvol te kijken naar achtergronden van de huidige kloof. Die liggen ten dele in elk geval op verschuivingen in maatschappij en kerk en hun invloed op het predikantschap. Heitink beschrijft drie polen in het predikantschap: persoon, ambt en beroep⁶. Het klassieke predikantschap was vooral een zijnsberoep, waarin de drie polen samenvielen. In de afgelopen eeuw is de maatschappelijke en kerkelijke positie onzeker geworden, terwijl tegelijk de eisen die aan de predikant gesteld worden diverser en complexer zijn geworden. Om daarin staande te blijven is de verleiding groot een van de polen te verzelfstandigen. Dat leidt tot personalisering met als risico een toegenomen kwetsbaarheid, clericalisering met als risico een overwaardering van het ambt tegenover de mondiger geworden gemeente, of professionalisering met als risico een verlies van de eigen beroepsidentiteit. Alle drie de polen hebben ook een eigen betekenis. De authenticiteit van de eigen persoon, de roeping tot belangeloze dienst van het ambt en de inhoudelijke zakelijkheid van de professie versterken en corrigeren elkaar.

In de discussie over de taak en de positie van de pastor wordt regelmatig gewezen op een verschuiving van ambt naar ambacht, van professie naar professionaliteit⁷. Die professionaliteit blijkt echter moeilijk in theologische termen te formuleren, met als gevolg dat predikanten hun opleiding slechts beperkt ervaren als toerusting voor het beroep. In

4. Luther, H., *Religion und Alltag: Bausteine zu einer Praktischen Theologie des Subjekts*. Stuttgart 1992.

5. Laan, J.H. van der, *Geloofspraxis en pastoraal handelen*. Kampen, 1994, 19

6. Heitink, G., 'De dominee gaat voorbij. Het veranderend beroep van predikant', *Predikant en Samenleving april / mei 1997*, 3-8.

7. Brouwer, R., *Pastor tussen macht en onmacht. Een studie naar de professionalisering van het Hervormde predikantschap*, Zoetermeer 1995; Gerwen, G. van, 'De moeizame professionalisering van het pastorale beroep', *Praktische Theologie 15,5* (1988), 541-556; Gerwen, G.T. van, 'Geestelijke verzorging in instellingen van gezondheidszorg', *Praktische Theologie 19,5* (1992), 467-482; Schilderman, J.B.A.M., Visscher, C.A.M., Ven, J.A. van der, Felling, A.J.A., 'Pastorale bekwaamheid als kerkelijke survival-strategie', *Praktische Theologie 22,2* (1995), 141-163; Heitink, G. & Vossen, H. (red.) 'De toekomst van het pastorale beroep. Themanummer', *Praktische Theologie 22,2* (1995); Heitink, G., *Pastoraat als hulpverlening. Inleiding in de pastorale theologie en psychologie*. Kampen 1977; Heitink, G. & Koerver, J. & Berg, M. van den & Dullaert, R., *Pastoraat en geestelijke gezondheidszorg*. Baarn 1996; Mooren, J.H.M., *Geestelijke verzorging en psychotherapie*. Baarn 1989.

de praktijk van het pastoraat kunnen ze niet zoveel met het discours van de theologie. Volgens Nauta dient de theologie vaak nog slechts als abstracte legitimatie, of als excuus voor het afzien van een werkelijk gesprek ⁸. Maar kan het anders?

EEN ANDERE BLIKRICHTING

Voor een frisse kijk op de geconstateerde kloof en de vraag naar de theologische kwaliteit van het pastorale gesprek begin ik niet bij de predikant, maar bij het gemeentelid. Als we namelijk inzetten bij de predikant, dan komt onmiddellijk de vraag op hoe de christelijke traditie, dan wel een theologisch verantwoorde boodschap aan de orde moet worden gesteld. Los nog van de vraag welke boodschap, traditie of inhoud op tafel wordt gelegd, het basisschema is dat van de predikant die voor die inhoud moet zorgen en zo de theologische kwaliteit moet veiligstellen. Dat brengt ons direct bij de vragen hoe de pastor dient te functioneren en hoe dat functioneren theologisch kan worden geïnterpreteerd en aangescherpt.

Niet voor niets heb ik echter in de titel twee opties gegeven. Juist die tweede optie, de pastorant als theoloog, biedt een nieuwe blikrichting waarin de vraag naar de theologische kwaliteit van het pastorale gesprek op een andere wijze ter sprake komt. De taak en rol van de theologisch geschoolde pastor komt daarna en in afgeleide zin aan de orde. Anders gezegd: waar de pastorant als theoloog serieus genomen wordt en aan het woord komt, daar worden ook de mogelijkheden van de theologische vorming zichtbaar.

De pastorant als theoloog. Ik teken daar onmiddellijk bij aan dat het een enigszins vrije omgang met het woord theologie is. Het is gebruikelijk het begrip theologie op te vatten als de systematische reflectie op geloof en derhalve als een academische bezigheid. Verwarrend is daarbij dat het woord ook gebruikt wordt als aanduiding van het gedachtengoed van een theoloog of een stroming. Dan gaat het niet meer over de stijl of het niveau, maar over de inhoud.

Ik gebruik het woord 'theologie' hier in een letterlijke - en klassieke - zin als 'spreken over God'. Daarmee worden twee belangrijke accenten gelegd. In de eerste plaats leidt het tot een bescheiden positie die de suggestie tracht te vermijden dat we kunnen komen tot wetenschap over God of ware Godskennis. In de tweede plaats onderbouwt het de keuze om het gewone, 'eenvoudige' spreken over God te erkennen als fundamenteel materiaal: het spreken over God is niet voorbehouden aan Godgeleerden.

Als geen ander heeft de praktisch-theoloog Henning Luther aandacht gegeven aan de plaats van het subject in de praktische theologie ⁹. Geïnspireerd door zijn benadering zet ik in bij een praktische theologie die niet is theologie voor of over de praxis (namelijk van de pastor), maar theologie van de praxis (namelijk van alle betrokkenen in het pastorale gesprek) ¹⁰. Ik beschouw daarbij wat door Luther 'lekentheologie' genoemd wordt als een eerste orde spreken over God, en wat hij aanduidt als wetenschappelijke theologie als

⁸. Nauta, R., a.w.

⁹. Luther, H., a.w.

¹⁰. Aanzetten in deze richting zijn her en der te vinden in de praktisch theologische theorievorming. Bijvoorbeeld: Browning, D.S., *A Fundamental Practical Theology*. Minneapolis 1991; Heitink, G. *Praktische Theologie*. Kampen 1993.

tweede orde discours. Dat wil zeggen: het wetenschappelijk 'spreken over God' bestudeert en bereflecteert het spreken over God dat we tegenkomen in de praktijk.

Mensen die we tegenkomen in het pastoraat zijn ook - vaak op geheel eigen wijze - bezig met een zekere, min of meer systematische, reflectie op hun geloof. Ze creëren hun eigen levensovertuiging, geven betekenis aan bepaalde ervaringen, geven hun leven vorm in de lijn van aangedragen of zelfgekozen normen en waarden. En ze spreken al dan niet over God in klassieke of eigen termen. De mate waarin dat meer expliciet gebeurt zal uiteraard mee afhangen van de situatie en de mogelijkheden van deze specifieke mens. In dat verhaal van mensen zijn verschillende lagen te ontdekken, die helpen om het veelal impliciete spreken over God op het spoor te komen. Achtereenvolgens noem ik betekenisverlening, zingeving, spiritualiteit en religie.

Ik ga uit van het gegeven dat mensen altijd proberen betekenisvol te leven, dat wil zeggen: betekenis verlenen aan hun werkelijkheid. In termen van een narratieve theorie: mensen vertellen zichzelf en anderen verhalen waarin ze proberen hun leven te verstaan in een zinsamenhang. En dat vertellen is - impliciet of expliciet - altijd verbonden met de significante anderen die het publiek van dat verhaal vormen.

We hebben het bij dat grotere, meer samenhangend patroon over zingeving, wat nog niet automatisch samenvalt met geloof¹¹. Of dat slechts een kwestie van vocabulaire is, 'God' als term voor wat anderen anders benoemen, dat laat ik in het midden. Ik ga ervan uit dat de betekenis van termen altijd afhangt van de interactie tussen een verteller en zijn of haar publiek. In het gesprek met een pastor zullen dan ook andere termen functioneren dan in andere relaties.

Zonder te pretenderen daarmee het begrip uitputtend te omschrijven, voel ik er voor om binnen dit kader spiritualiteit ter sprake te brengen als een transcenderende toespitsing van zingeving. Ik denk daarbij vooral aan de niet-materiële en niet-rationele ervaringswerkelijkheid die beleefd kan worden als dragende grond. Die geestelijke of spirituele werkelijkheid bestaat niet los van de materie, maar is er dialectisch mee verbonden¹². In aansluiting bij H. Luther, die een twee-werelden model afwijst wordt daarmee geen transcendente werkelijkheid verondersteld. We hebben alleen deze concrete werkelijkheid, maar we blijven zoeken en verlangen naar wat boven deze werkelijkheid uitwijst¹³. Spiritualiteit beschrijf ik dus als transcenderende verwijzing in de zingeving.

Religie zou ik in dit verband willen omschrijven als antwoord op wat als transcendent op ons toekomt¹⁴. Het religieuze van onze verhalen ligt er in dat we niet opgesloten blijven in onze verhalen, zelfs niet in de spirituele binnenkant daarvan. Het valt niet samen met ons verlangen. Religie is een antwoord van mensen die aangesproken, uitgenodigd,

¹¹. Stoker, W., *Is vragen naar zijn vragen naar God? Een godsdienstwijsgerige studie over godsdienstige zingeving in haar verhouding tot seculiere zingeving*. Zoetermeer 1993.

¹². De exegeet Walter Wink heeft in een trilogie over de geestelijke machten in het Nieuwe Testament beschreven hoe de geestelijke machten te zien zijn als het innerlijke aspect van de materiële werkelijkheid. Wink, W., *Naming the powers. The language of power in the new testament*. Philadelphia 1984.

¹³. Luther, H., a.w.

¹⁴. Vergelijk het tweeledige gebruik van 'zin' als transcendentie van binnen naar buiten en van buiten naar binnen in Schippers, K.A. e.a., *Kerkelijke presentie in een oude stadswijk*, Kampen, 1990, 182.

aangespoord worden om te zien dat de werkelijkheid anders zou kunnen zijn ¹⁵. Dat zet ons in beweging in een heilige onrust waar de stem van ons verlangen en de stem die op ons toekomt elkaar willen ontmoeten. Binnen het christelijk geloof hebben we die stem God leren noemen, herkend in Jezus die in woord en daad steeds liet zien dat het anders zou kunnen zijn.

Ten slotte geldt voor de meeste mensen dat ze niet slechts het 'spreken over God' praktiseren, ze vormen zich ook een mening. Deze reflectie verdient de naam theologie. Inzoverre mensen een levensbeschouwing ontwikkelen en kunnen formuleren, dienen ze als theologisch gesprekspartner serieus te worden genomen.

DIALOGISCH PASTORAAT

Met deze lagen in het verhaal van mensen is het materiaal gegeven voor een dialogisch pastoraat. De betekenis en functie van het pastoraat kan geformuleerd worden als een afgeleide van de dialoog van de pastorant met God en van haar of zijn reflectie daarop. In het verhaal van de gesprekspartners is reeds sprake van een dialoog tussen wat op hen toekomt (het woord) en hun antwoord. Binnen hun ene werkelijkheid spreken zij over God (al dan niet in die termen) en reflecteren zij op hun leven en hun geloof. We zoeken dus naar gestalten van dialogisch pastoraat, mede geïnspireerd door Heitinks centrale, maar moeilijk te concretiseren notie van bipolariteit ¹⁶.

De bipolariteit zoals die in hermeneutische visies op pastoraat wordt beklemtoond en uitgewerkt gaat er van uit dat de twee polen niet los van elkaar te denken zijn. De openbaring - de stem die naar ons toekomt, al dan niet via de christelijke geloofsgemeenschap en het Woord - is doortrokken van menselijke ervaring. Precies zo is de menselijke ervaring voor de meesten in onze samenleving doortrokken van het residu van een christelijke traditie. Vaak niet langer expliciet, voor velen gecombineerd met facetten uit andere religieuze en levensbeschouwelijke tradities. Openbaring en ervaring, stem en tegenstem zijn al lang met elkaar in gesprek, met elkaar vergroeid, voordat wij daar onze pastorale kunsten op loslaten. Dat kan ook geloviger worden geformuleerd: wij komen nergens waar de Geest van God ons niet is voorgegaan.

Het belangrijkste verschil met pastoraat als verkondiging is dat we als pastores gericht zijn en blijven op het verhaal van onze gesprekspartner. Het belangrijkste verschil met pastoraat als therapie is dat we gericht zijn en blijven op de vaak impliciete religieuze lokroep dat het anders zou kunnen zijn. We zoeken naar sporen van het verlangen en van het aangesproken zijn. Uiteindelijk draait het dan niet om de dialoog tussen pastor en pastorant, maar om de innerlijke dialogen van de pastorant, en om de dialoog van onze gesprekspartner met God. Het pastorale gesprek wil daaraan dienstbaar zijn.

Met het accent op de dialoog hebben we dus een belangrijk handvat om te voorkomen dat pastoraat of geestelijke verzorging opgesloten raakt in een empathisch meepraten alleen. Hoe belangrijk het na een periode van vooral verkondigend pastoraat ook was om de

¹⁵. Berkhof, H., *Christelijk geloof. Een inleiding tot de geloofsleer*. Nijkerk 1985; Ricoeur, P., 'The summoned subject in the school of the narratives of the prophetic vocation', in: idem, *Figuring the Sacred: Religion, narrative and imagination*. Minneapolis 1995, 263-275; Streib, H., *Fiction has the power to remake reality - the religious educator as story-teller. Suggestions from Paul Ricoeur's work*. Paper for the APRRE Annual Meeting, San Francisco 1997.

¹⁶. Heitink, G., a.w. *Pastoraat als hulpverlening*.

pastor tot bescheidenheid en terughoudendheid te manen, het andere uiterste blijkt evenmin vruchtbaar. Nauta heeft naast anderen de armzaligheid van dat laatste soort pastoraat beschreven: ‘Openheid, nabijheid, empathie, acceptatie schijnen pastorale vaardigheden pur sang.’ ‘Hoe belangrijk ook, het zijn geen eigenschappen die helpen bij het verkennen van wat anderen ten diepste beweegt en wat hun laatste vragen zijn. Ze missen nu net de aardigheid van het gesprek als een spreken en tegenspreken, waardoor grenzen kunnen worden verkend, waardoor ontdekt kan worden wat anderen verlangen en hen doet verwonderen. Pastores vragen niet, zij luisteren’¹⁷. Dat hoeft niet te betekenen dat de pastor opnieuw verkondiger wordt. Onder de titel ‘Pastoraat als tegenspraak’ beschreef Smit een benadering van pastoraat die er op neer komt dat pastores zich actief als tegenspeler opstellen met de bedoeling pastoranten uit te dagen tot het mobiliseren van hun eigen levensbeschouwelijke taal als basis voor ervaring van heil¹⁸.

Ik denk aan een gesprek dat ik een paar jaar geleden had met een jongeman. Het ging over zijn muziek, het belangrijkste in zijn leven. In elk geval het terrein waar hij het meest vreugde en zin aan beleefde temidden van een vreugdeloos bestaan. Op een bepaald moment vertelde hij dat zijn voorkeur verschoven was van house-muziek naar punk-muziek. We raakten in gesprek over de vraag wat dat zou kunnen betekenen. Geleidelijk aan ontdekten we samen dat er een verschil in betekenis was tussen de twee. House-muziek symboliseerde voor hem het zinloze bestaan dat een uitweg zoekt. Muziek als ontsnapping aan een werkelijkheid die toch niet veranderd kan worden. Punk-muziek symboliseerde het verzet tegen die werkelijkheid. Een zinloos verzet, maar toch. Die verschuiving van zijn voorkeur tekende een verandering in zijn levenshouding aan: van machteloze apathie naar machteloos verzet.

We zouden vervolgens hebben kunnen praten over parallellen in de christelijke verhalen. Hij zou zich herkend kunnen hebben in Jezus die -tenminste ogenschijnlijk- de strijd verloor, maar in het verzet erkend werd bij de opstanding. We hebben het gesprek niet in die woorden gevoerd. Ook zonder expliciet religieuze taal was het een religieus gesprek. Het ging over de zin van zijn bestaan, over de spiritualiteit van de muziek, over het verlangen en het geroepen worden tot een werkelijkheid die anders zou kunnen zijn.

Voor de pastorale communicatie is het verstaan of de hermeneuse van deze dialoog van de gesprekspartner met God voorwaarde. In de eerste helft van de vorige eeuw sprak A.T. Boisen al over ‘The Living Human Document’. Hij zag als vernieuwing in de pastorale theologie ‘the attempt to begin with the study of living human documents rather than with books’¹⁹.

Precies op dat punt kan de theologische expertise van nut worden voor de pastor. De wending naar het subject, het erkennen van de gesprekspartner als theoloog, het centraal stellen van Living Human Documents, dat alles leidt niet tot een mindere waardering voor de theologische taken en mogelijkheden van de pastor. Integendeel, het draagt ertoe bij dat we die taken en mogelijkheden scherper in beeld krijgen.

¹⁷. Nauta, R., a.w., 286.

¹⁸. Smit, J.H., ‘Pastoraat als tegenspraak’, *Praktische Theologie* 24,3 (1997), 297-314.

¹⁹. Gerkin, C.V., *The living human document. Re-visioning pastoral counseling in a hermeneutical mode*, Nashville 1984, 37, 200 n2.1.

Mijn stelling zou zijn dat de fundamentele bijdrage van theologische kennis en vaardigheden aan de kwaliteit van de pastor ligt in het vermogen om het verhaal te verstaan. Het is de vaardigheid om ook de spirituele en transcenderende betekenis van het verhaal te horen en verwoordbaar te maken, om aan de samenhangen tussen de spirituele en de materiële werkelijkheid woorden te geven en ze zo betekenisvol te laten worden, om het verlangen en de roepstem te expliciteren en met elkaar in gesprek te brengen. In die hermeneutische competentie ligt een belangrijk aangrijpingspunt voor hoe de theologische opleiding van pastores vruchtbaar gemaakt kan worden door de exegetische en systematische vaardigheden te betrekken op de 'Living Human Documents' die ze in de praktijk tegen komen. In de mate dat we het verhaal van de gesprekspartner als theologisch relevante tekst kunnen lezen, kunnen we ook de theologische identiteit van het pastoraat expliciteren.

Door zo een gestalte van dialogisch pastoraat te zoeken kan ook voorkomen worden dat het theologisch gehalte versmald wordt tot de neiging 'met een boodschap aan te komen' of door de gevoelde verantwoordelijkheid om als pastor God ter sprake te brengen. Toch gaat het bij dit dialogisch pastoraat om iets anders dan alleen maar empathie, waarbij de theologische deskundigheid vergeten of achtergehouden wordt. We zoeken juist een theologisch gefundeerde en geëxpliciteerde pastorale dialoog die volop uitgaat van eerbied voor het geheim van God en voor het geheim van de ander. Juist vanuit het geloof in die God die niet te grijpen is in ons handelen kan een pastorale visie ontwikkeld worden die inzet en blijft bij de gesprekspartner als subject. Als we over God spreken - en dat is theologie - dan doen we het binnen het verhaal van de ander.

Voor het duiden van het verhaal van mensen grijp ik - in het verlengde van Henk Veltkamp²⁰ - naar het model van de gelijkenissen van het Koninkrijk van God. Dat is bij uitstek een narratieve figuur waarin het mogelijk anders zijn van de werkelijkheid (het Koninkrijk Gods) en het zó zijn van de werkelijkheid van concrete mensen en ontmoetingen op elkaar betrokken worden²¹. In de gelijkenis zien we bovendien dat in het verhaal van mensen de beelden en aanknopingspunten gevonden worden voor het verhaal van God, en dat dat verhaal van God iets doet met de verhalen van mensen. Het gaat dan niet primair om de methode, maar om een verstaansmodel voor de eigenheid van de pastorale ontmoeting. Mijn doel is te verhelderen hoe we in het verhaal van onze gesprekspartner alle bronnen vinden om zinvol te spreken over God, expliciet dan wel impliciet.

In het model van de gelijkenis zijn een aantal belangrijke aspecten te onderscheiden. Men kan dat fasen noemen, wanneer dat niet wordt opgevat als lineair tijdsverband. Het verhaal gaat over (in eerste instantie) gewone mensen en alledaagse gebeurtenissen, maar het bevat een of meer ongewone, destabiliserende elementen die de luisteraars confronteren met hun eigen verhaal en de consequenties van hun vanzelfsprekende en gesloten werkelijkheidsbeleving. De gelijkenis werkt als een uitnodiging om hun beeld van de werkelijkheid te veranderen. Tegelijk biedt de gelijkenis mogelijkheden tot herkenning in de rollen en posities in het verhaal, waardoor de luisteraar tot participant kan worden. De nieuwe visie die mensen opdoen wordt ervaren als openbaring. Hun eigen verhaal wordt opgebroken en veranderd door het verhaal van het Koninkrijk van God.

²⁰. Veltkamp, H.J., *Pastoraat als gelijkenis*. Kampen 1988.

²¹. McFague, S., *Metaphorical theology. Models of God in religious language*. London 1982; Streib, H., a.w.

De structuur van de gelijkenis is te herkennen in de pastorale ontmoeting. Het begint met een verhaal, of een aantal verhalen, waarin de gesprekspartners elkaar vertellen wat hen bezig houdt, wat ze meegemaakt hebben, enzovoorts. Het alledaagse vormt zo de basis voor het gesprek. In het alledaagse staat de herkenning voorop. Tegelijk wijzen de fragmenten die verteld worden voorbij zichzelf naar een andere werkelijkheid. De vervreemding vindt vooral (maar niet alleen) plaats bij ervaringen die -positief of negatief- de grenzen van het alledaagse overschrijden. Geboorte en dood, vreugde en verdriet zijn bij uitstek de aanleiding voor de vervreemding in het verhaal. Het zijn daarmee momenten waarin het alledaagse raakt aan de transcendentie, dat wil zeggen dat mensen op die momenten open staan voor wat hun bestaan overstijgt. Deze vervreemding kan als disclosure ervaren worden, theologisch geduid als dat het vreemde Rijk, het Koninkrijk Gods ontsloten wordt, oftewel als openbaring²². Dat leidt dan vervolgens tot de vraag hoe we in ons (alledaagse) bestaan antwoord zullen geven op de stem die ons (van God uit?) tegemoet komt.

Het besef dat het leven anders zou kunnen zijn - in theologische taal het verhaal van de gelijkenis - ontstaat uit de dialoog tussen onze vrees en ons verlangen enerzijds en de stem die we horen anderzijds. Een stem die als openbarend, ontsluitend kan worden verstaan en gestalte krijgt in belofte, aanklacht, bemoediging en vraag. Waar die stem gehoord wordt, daar wordt de ruimte geschapen voor het antwoord: geloof, hoop, liefde, schuldbelijdenis, enzovoorts.

THEOLOGISCHE KWALITEIT

De theologische kwaliteit van het pastorale gesprek kan worden geëxpliciteerd - zo was mijn stelling - in het onderkennen van de theologie in het verhaal van de pastorant. Met dat woord kwaliteit is dan bedoeld op de eigenheid of eigenschap, en op inzichtelijk te maken normatieve criteria. Met die theologische criteria kan onderscheid worden gemaakt tussen goed en minder goed pastoraat. De twee betekenissen van het woord 'kwaliteit' hangen overigens met elkaar samen. De normatieve criteria vloeien voort uit de kenmerkende eigenschappen. Dat betekent dat de theologische kwaliteit niet slechts geformuleerd mag worden in termen van professionaliteit. De ambtelijke en persoonlijke dimensie moeten daarin meekomen. Ik zoek de explicitering van de theologische kwaliteit in het verhaal van de gesprekspartner en in haar of zijn omgang met God.

Welk theologisch gereedschap hebben we om de dialogische beweging van de gelijkenis te stimuleren? In algemene zin zijn dat dezelfde exegetische en systematische vaardigheden als we gebruiken om andere teksten te verstaan. Het zijn de vaardigheden die theologen geleerd hebben voor het zoeken van structuren in het verhaal, het verhelderen van betekenissen van woorden, het begrijpen van de verhouding van tekst en context, en het

22. Streib vervangt in dit kader de 'breuk' uit Thurneysen's theorie door 'contextdifferentie', omdat dan de voortzetting van de biografische vertelling wordt gestimuleerd en niet geremd. Zie Streib, H., 'Heilsames Erzählen', *Wege zum Menschen* 48 (1996), 339-359. De 'breuk' kan echter ook worden opgevat als die dimensie in het pastorale gesprek, die wijst op de kloof en de verbinding tussen het persoonlijke verhaal en het verhaal van God, zo stelt Korte, G.J.N. de, *Pastoraat van de verzoening. Mogelijkheden en grenzen van de theologie van het Woord, met name van Eduard Thurneysen, voor het katholieke pastoraat*, Zoetermeer 1994. In elk geval moet ook in Thurneysen's visie het pastorale gesprek eerder geplaatst worden in het discours van het therapeutische gesprek dan in het discours van de prediking, aldus Gräb, W., 'Deutungsarbeit. Überlegungen zu einer Theologie therapeutischer Seelsorge', *Pastoraltheologie* 86 (1997), 325-340.

doordenken van de implicaties voor ons spreken over God. Dat is niet alleen een analytisch gebeuren. In gesprek met de teksten komt het vervolgens aan op het binnentreden in een symbolisch taalveld. Juist in het beschikbaar maken van symbolische taal kan de pastor de ruimte bieden waarin de dialoog van de ander met God voortgang kan vinden. Gerkin formuleert: 'Both careful and objective analysis and imaginative, intuitive framing of the problem in some essentially metaphorically construction are skills the good pastor must cultivate. Each is essential for good pastoral care. The pastor needs to be both poetic story sharer and theological, ethical, and/or scientific analyst' ²³.

Het theologische gereedschap kan bijdragen aan een verdieping van het pastorale gesprek. Ik geef tot besluit van dit artikel enkele aanzetten, uitgaande van een narratief en subjectgericht model voor het pastoraat. Die aanzetten moeten uiteindelijk leiden tot normatieve keuzes, gedragen door specifieke theologische visies. Zo ver wil ik hier niet gaan. Ik kan in het licht van het voorgaande niet verder komen dan het zoeken van aanknopingspunten binnen het verhaal van de ander, die theologisch relevant zijn. Elke andere normering zou óf geen recht doen aan het centraal stellen van het subject-zijn van de gesprekspartner, óf niet bijdragen aan de theologische explicitering.

Omdat het verhaal van de ander centraal staat, formuleer ik de aanzetten in termen van een narratief model ²⁴. Het narratieve proces omschrijf ik als de verhaal-achtige structuur, waarin een verteller vanuit het eigen perspectief het leven ervaart en verstaat en waarin hij of zij een rolverdeling aanbrengt, om zich daarmee te positioneren in relaties en zich te verantwoorden voor het publiek. In dit model zijn een aantal formele aanzetten te benoemen, volgend uit dimensies van het model: structuur, perspectief en rolverdeling ²⁵.

Bij structuur gaat om de ordening van feiten, de tijdsorde en de zinsamenhang waarin een en ander wordt geplaatst. Eerder impliciet dan expliciet komt hier de vraag aan de orde naar samenhang of fragmentering, geschiedenis en toekomst, verlangen en vrees, teleurstelling en tevredenheid, oorsprong en hoop ²⁶. De spirituele transcendentie van die emotionele werkelijkheid kan verwoord worden in relatie tot het verhaal van schepping en eschaton. De exegetische vaardigheid van de structuuranalyse kan ons helpen om in het gesprek niet alleen de inhoud te horen, maar vooral op de patronen en structuren te letten. Weerkerende woorden, tijdsbeleving en dergelijke geven aanknopingspunten om de zinsamenhang te verstaan. Daarbij gaat het bij de analyse theologisch ten diepste om de vraag naar de hoop. Bij de symbolisering waar de pastor aan wil bijdragen is doel dat de hoop op het Koninkrijk van God wordt gestimuleerd.

Bij perspectief gaat het om de vraag welk discours gehanteerd wordt en wie de macht heeft het discours te bepalen. In de analyse is veel winst te halen uit bevrijdingstheologische en feministisch-theologische leeswijzen. Daarbij gaat de aandacht uit naar destructieve machten die het recht van spreken van de verteller inperken. In het erkennen van de gesprekspartner als theoloog wordt het subject benadrukt en gevalideerd, om vervolgens in gesprek gebracht te worden met andere subjectieve vertellers ²⁷. In de

²³. Gerkin, C.V., *Widening the horizons. Pastoral responses to a fragmented society*. Philadelphia 1986, 29.

²⁴. Ganzevoort, R.R. (red.) *De praxis als verhaal. Narrativiteit en Praktische Theologie*, Kampen 1998.

²⁵. Het model bestaat verder uit de dimensies 'ervaren en verstaan', 'relationele positionering' en 'publiek'.

²⁶. Lester, A.D., *Hope in pastoral care and counseling*, Louisville (Ky)1995.

²⁷. Freire, P., *Pedagogie van de onderdrukten*, Baarn 1972.

symbolisering waar de pastor aan wil bijdragen kan gebruik worden gemaakt van methoden als perspectiefwisseling en reframing, zoals dat in de gelijkenissen steeds weer gebeurt²⁸. Het doel ligt in het erkennen van het subjectieve perspectief, en het vergroten van de ontvankelijkheid voor andere perspectieven. Daarmee neemt ook de openheid voor disclosure, of het horen van Gods stem toe.

Bij de rolverdeling gaat het om de vraag wie in het verhaal worden opgenomen en wie niet, en hoe de verteller ieder een plaats geeft. Dat betreft ook de impliciete of expliciete rol van God. Een fundamentele vraag voor de theologische pastor is of de gekozen rollen een ontmoeting met God blokkeren of juist mogelijk maken. Bij de analyse heeft de theologisch geschoolde pastor baat bij systematisch-theologische vaardigheden en kennis van de modellen van de relatie tussen mens en God, zoals die in de christelijke traditie ontwikkeld zijn. Bij de symbolisering gaat het dan niet om een verhandeling over hoe die rollen zouden moeten of kunnen zijn, maar om het stimuleren van flexibiliteit en adequaatheid van de rollen omwille van de ontmoeting met God. Daarbij kan de pastor gebruik maken van metaforen voor Godsbeelden. Ook de eigen ambtelijke rol geeft hier belangrijke mogelijkheden. Veel mensen beleven de pastor op enige wijze als symbolisch representant van God. Dat betekent dat de attitude van de pastor onmiddellijk een verhaal van God vertelt. Het uitleven van dit verhaal in de eigen opstelling is vaak een effectiever verkondiging dan de verbale boodschap.

DE KLOOF VOORBIJ

Ik ben begonnen met de schets van een kloof. Het theologische gereedschap is bij de gemiddelde predikant voorhanden, maar de integratie en de vaardigheid om ermee te werken in de ontmoeting met mensen lijken vaak te ontbreken. Dat heeft er mee te maken dat de opleiding veelal uitgaat van een impliciet toepassingsdenken. Door in te zetten bij de pastorant kan een andere blikrichting worden ontwikkeld, waarbij het verhaal van de ander theologisch materiaal blijkt te zijn. De aanzetten die ik op grond van het verhaal van de ander formuleerde wijzen op twee zaken. Enerzijds maken ze zichtbaar hoe de pastor de theologische scholing vruchtbaar kan maken, anderzijds wijzen ze op doelen die in het pastoraat nagestreefd kunnen worden. Dat laatste is van belang, omdat het bij pastoraat uiteindelijk daarom gaat dat de gesprekspartner meer en nieuwe mogelijkheden vindt om in het eigen leven te spreken over God.

Voor de theologische opleiding heeft dit een aantal implicaties. Om te beginnen is de opdeling van het onderwijs in vakperspectieven niet de meest geschikte voor de opleiding van predikanten. Eerder zal het curriculum consequent gericht moeten zijn op integratie. Ook de tweeledigheid van analyse en symbolisering kan niet gededintegreerd aan de orde worden gesteld. Uiteraard zal er in de opleiding ruimte moeten zijn voor de presentatie van afzonderlijke vakperspectieven en de bijbehorende methoden en achtergronden. De prioriteit moet echter liggen bij het interdisciplinair benaderen van vraagstukken. Vervolgens zal het 'lezen van de praktijk' een fundamentele plaats in de opleiding moeten innemen. In plaats van een route die begint bij de bronnen van vroeger en langs de imposante heerbanen van de traditie leidt tot een onontgonnen land, zal de student van meet af aan in gesprek moeten worden gebracht met de praktijk. Niet slechts als oefenplaats voor later, maar als vindplaats van theologisch relevant materiaal. Het leren lezen van de verhalen van mensen en gemeenschappen, het leren duiden van die verhalen

²⁸. Veltkamp, H.J., a.w.; Capps, D., *Reframing*, Minneapolis 1990.

in het licht van het evangelie (en andersom) en het leren symboliseren met het oog op de voortgang van die verhalen zijn de belangrijkste stappen in de vorming van de predikant. Ten slotte zal in het hele curriculum moeten worden waargemaakt dat ook studenten zelf subject zijn. Dat uit zich niet alleen in aandacht voor spiritualiteit en persoonsvorming, maar ook in de keuze van onderwijsvormen waarbij hun eigen denken, geloven en theologiseren het uitgangspunt vormt.

Deze implicaties zijn niet alleen pragmatisch. Ze hebben uiteindelijk vooral ten doel dat de theologische identiteit van de pastor meer geëxpliciteerd kan worden. Ze willen bijdragen aan een positieve beroepsidentiteit van de predikant, gebaseerd op een persoonlijk, professioneel en ambtelijk zelfbewustzijn dat gevoed is door een heldere en relevant gebleken theologische expertise